

## ИЗМЕНЕНИЯТА И ДОПЪЛНЕНИЯТА НА ЗАКОНА ЗА НАСЛЕДСТВОТО СЛЕД 1900 ГОДИНА. ОТ ЕВРОПЕЙСКОТО КЪМ ОБИЧАЙНОТО ПРАВО

*Евгени Йочев\**

Първата промяна на Закона за наследството е направена през есента на 1896 г. от правителството на Народната партия. На 31 октомври 1895 г. министър-председателят и министър на вътрешните работи д-р Константин Стоилов в качеството си на изпълняващ длъжността управляващ Министерството на правосъдието (13 септември 1895 – 10 февруари 1896 г.) се обръща с молба до княз Фердинанд да разреши да се внесе във Втората редовна сесия на VIII ОНС „Законопроект за някои допълнения на Закона за наследството от 17-й Декемврий 1889 година“ (доклад № 759). Седмица по-късно, на 6 ноември 1895 г., с писмо № 1067 Министерството на правосъдието изпраща законопроекта в парламента за обсъждане.

Законопроектът е твърде кратък. Може би затова е представен без мотиви, което, естествено, предизвиква основателното недоволство на част от депутатите. Съдържанието му обхваща конкретни допълнения към три члена – 240, 241 и 246. Целта на правителството е да отговори на общественото недоволство от действието на чл. 21, както и да ограничи в известна степен раздробяването на земята. Към чл. 240 се добавя следният текст: „При делба на непокрити недвижими имоти, ако не надминуват всичките 15 хектари, наследниците от мъжки пол, всички или само някои от тях, имат права да задържат за себе си дяловете, които се падат на наследниците от женски пол, като заплатят стойността на тия дялове по оценение. Оценението се прави или по доброволно съгласие, или от едно вещо лице, избрано от интересуещите се наследници, а в случай на несъгласие върху избора, вещото лице, по молба на някого от интересуещите се, се назначава от нужното съдилище“. Новата втора алинея към чл. 240 гла-

---

\* Доцент, доктор на историческите науки.

си: „При съставянieto на дяловете, не се допуска да се делят нивите на части по-малки от 5 дка., ливадите на части по-малки от 3 дка., а гюловете и лозята на части по-малки от 2 декара“. Дава се право на всеки от наследниците „да вземе участие в търга“ с цел продажбата на недвижимите имоти, когато не могат да се делят, „като наддава“ – ал. 2 на чл. 241.<sup>1</sup>

Липсата на мотиви става причина първото четене на законопроекта да се превърне по същество в сериозно обсъждане.

Прави впечатление единодушната оценка на депутатите, които вземат думата, че Законът за наследството не отчита обичайноправните норми в наследяването и не отговаря на нуждите на страната. В това те виждат основната причина за сериозните колизии и конфликти и за масовото недоволство в селските райони. Михаил Такев извежда на преден план стремежа на законодателя „да създаде нови нрави и нови обичаи, а нашите да обърне с главата надолу“. Допълвайки го, Петър Папанчев отбелязва, че началата в закона противоречат на духа, традициите и обичаите на народа. Петко Каравелов отдава това на „твърде легкомислено“ изработения закон. Той, както и д-р Минчо Цачев, вижда в него основната причина „да се развалят много задруги“ в селата и да се нанесе „голямо зло на българското стопанство“<sup>2</sup>. Видимо е желанието на депутатите да се изработи по същество един нов закон, който да се основава върху народните традиции и обичаи в областта на наследяването.

Д-р К. Стоилов не само подкрепя критичните мнения на народните представители, но сам споделя негативното си отношение към закона. Определя го като „най-несвършения, най-прибързания закон“, приет до този момент, с който се внася едно „чуждо растение в нашия правен живот“. За разлика от депутатите той обръща внимание на факта, че законът „е захванал да пуца корени и такива корени, които може би не са в интерес на нашето правосъдие“.

Михаил Такев поставя принципния въпрос да се внесе ли законопроектът в комисията, или да бъде оттеглен от вносителя му. Основният му аргумент е, че с предложението не се преодоляват

<sup>1</sup> Стенографски дневници на VIII ОНС, II РС, кн. 2. С.: ДП, 1896, с. 569.

<sup>2</sup> Пак там, 569–571.

слабостите на закона от 1890 г., не може „да се достигне една справедливост и рационалност“, както и да се удовлетвори традиционното наследствено право, което лежи в нравите и бита на народа. Като адвокат той предупреждава за „хаоса“ в правораздавателната система, резултат от постоянните изменения и допълнения на действащите закони. Михаил Такев изразява опасенията си, че това може да се случи и със Закона за наследството, ако се продължи по този път, както е станало с Временните съдебни правила. От тази гледна точка народният представител от Пещера смята, че правителството е трябвало да внесе „един специален закон по наследството“, който да отговаря на нуждите, нравите и традициите на народа. Той призовава колегите си да не гласуват законопроекта, защото, по думите му, това би означавало „само да си омием ръцете, да кажем после, че си изпълнихме дълга...“<sup>3</sup>. Изказването му отразява недоволството на селското население и очакванията му за една по-радикална и цялостна промяна на Закона за наследството. Идеите на М. Такев обаче са твърде крайни и нереалистични, доколкото самият законопроект показва, че правителството няма нагласа за изработването на изцяло нов закон. Освен това, както справедливо отбелязва П. Папанчев, изработването на един изцяло нов закон ще отнеме 5–10–15 години, като през това време Законът за наследството ще действа с всичките си слабости и недостатъци.<sup>4</sup>

По предложение на П. Каравелов народните представители гласуват законопроекта да се внесе в комисията по Министерството на правосъдието, която „да го разгледа по-широко“. Предвид това Йови Воденичаров призовава народните представители да представят на комисията своите конкретни бележки по проекта или предложения за нови членове. Това решение отговаря напълно на вижданията на д-р К. Стоилов по въпроса за допълване и разширяване на законопроекта – „там, гдето се намери належаща нужда, да се внесе поправление“. С два основни аргумента управляващият Министерството на правосъдието отхвърля гледната точка на М. Такев и отстоява разбирането, че избраният от депутатите подход е единствено правилният. На първо място –

<sup>3</sup> Пак там, с. 569, 570.

<sup>4</sup> Пак там, 569–571.

необходимостта да се приспособи законът към изискванията на стопанството и новите икономически условия, и на второ място – разнородната и недостатъчно проучена и обобщена обичайна практика.<sup>5</sup> В подкрепа на последния извод депутатите се обединяват около идеята Министерството на правосъдието да предприеме нужните действия за събирането и изучаването на народните обичаи.

Естествено, вниманието и предложенията на депутатите са насочени към възприемане на нормите на обичайното право. Те са израз на вътрешната им убеденост, че по този начин ще се поправи една несъмнена грешка. С аргумента, че чл. 21 от Закона за наследството противоречи на народния дух и обичаи и става причина да се разбие „всичко, което съществуваше у нас от 50 и толкоз години“, П. Папанчев предлага комисията да обсъди сериозно този текст и конкретно възможността, „мъжките наследници да получават едно, а женските – половина“. Петко Каравелов също настоява комисията „да види, дали наследството на женския пол при земената раздяла си има място в нашата страна“<sup>6</sup>. Като цяло обаче депутатите не поставят на широко и задълбочено обсъждане съдържанието на чл. 21 от закона и големия въпрос за мястото на обичайното право в наследяването.

Въпреки нагласите в полза на народните обичаи и традиции и направените предложения в тази насока комисията не внася никакви изменения или допълнения в законопроекта. Тя се съобразява напълно с мотивите и ограничените цели на правителството.

Издаването на д-р К. Стоилов и поведението на юридическата комисия са ясен сигнал за народните представители, които по време на второто четене на законопроекта гласуват една-единствена поправка. Приемат, че с цел по-ефективното обработване на нивите те не може да се делят на части, по-малки от 3 декара, ливадите – на части, по-малки от два декара, а гюловете и лозята – от един декар.

Безспорно е разминаването между характера на обсъждането в пленарната зала, желанието да се отговори на недоволството и потребностите на селското население и съдържанието на приетия закон.

---

<sup>5</sup> Пак там, 569–572.

<sup>6</sup> Пак там, 569–571.

Със закона се постигат две цели – от една страна, се ограничава възможността за раздробяване на земята, а от друга, се гарантира преминаването на имота в собственост на синовете на наследодателя. Според Петко Венедиков с текста на чл. 242, ал. 2 се търси по-скоро облагодетелстването на мъжките наследници, „отколкото запазването на големите стопанства чрез преминаването им в ръцете, на който и да е наследник“. В трудното разрешаване на този проблем той вижда причината „за не много ясно определените предпоставки, при които може да се упражни това право“<sup>7</sup>. На този момент обръща внимание и Димитър Тончев. Бившият министър на правосъдието отбелязва, че усилията да се защити равенството между наследниците и едновременно с това да се избегне „колкото се може дробенето на целите участъци земя в ущърб на работенето им“ по същество правят трудно осъществимо или невъзможно във всеки дял да има „същото количество движими и недвижими имоти, давания или вземания от еднакво естество и стойност“<sup>8</sup>. За да възстанови справедливостта, законодателят предвижда неравенството на дяловете в натура (независимо дали движими, или недвижими) да се възмездява с пари.

Първата поправка на Закона за наследството става възможна благодарение на настойчивостта и убедителната аргументация на промените от страна на д-р К. Стоилов. При това трябва да се отбележи, че в чисто личен план като държавник и като юрист той се поставя в твърде сложна и деликатна ситуация. От висотата на своето европейско образование, законодателен опит и политически нюх министър-председателят осъзнава не само необходимостта от промяна, но и нейните ограничени рамки. Д-р К. Стоилов не поставя под съмнение основните идеи, залегнали в Закона за наследството – принципа за равенство между низходящите наследници от двата пола и разбирането на наследството като съвкупност от имуществени права и задължения. Тези принципи са основополагащи и в неговия законопроект от 1888 година. В този смисъл критиката му на закона от съдържателна страна

---

<sup>7</sup> Венедиков, П. Система на българското наследствено право. С.: Книпеграф, 1939, с. 37, 38.

<sup>8</sup> Тончев, Д. Коментар върху Закона за наследството. Т. 2. С.: Либерален клуб, 1914, с. 68.

има за цел да оправдае малкото и несъществени промени, които се предлагат. В същото време д-р К. Стоилов е убеден, че изучаването и кодифицирането на българското обичайно право е трудно осъществимо и дори излишно предвид възприетия модел на рецепция на западноевропейското законодателство. Тази двойственост и противоречивост му позволяват, от една страна, да критикува закона и да говори с езика на защитниците на обичайното право, а от друга – да мотивира и да обяснява своето решение и подход и дори в известен смисъл да оправдава действията си със съществуващите условия и обстоятелства. В случая юристът К. Стоилов определя поведението на политика К. Стоилов.

Законът за изменение и допълнение на закона за наследството е обнародван в „Държавен вестник“, № 29 от 6 февруари 1896 г., и влиза в сила от деня на публикуването му. С него се прави първата, макар и малка, стъпка към съобразяване с нормите на обичайното право. Можем с основание да отбележим, че по време на обсъждането на законопроекта се загатват и формулират идеи и цели, които намират място във втората поправка на закона от 1906 година.

През следващото десетилетие професионалният, политическият и общественят дебат относно резултатите от прилагането на Закона за наследството и необходимостта от промени в съзвучие с обичайното право не само не стихва, но дори се изостря.

Йосиф Фаденхехт публикува няколко статии, в които подлага на критика редица „несъобразности и погрешки“ в закона, резултат от прибързаност и недоглеждане от страна на юридическата комисия.<sup>9</sup>

Продължават недоволството и броженията сред селското население, които приемат различни, но все по-разнообразни и радикални форми и мащаби. Нараства броят на делата, водени от жени наследници. В мнозинството си те са подбуждани изкуствено от специализираните се в тази област адвокати, водят се по искане и под натиска на съпрузите на сестрите и против волята им.

Едновременно с това у селяните се формира негативно от-

---

<sup>9</sup> **Фаденхехт, Й.** Несъобразности и редакционни погрешки в закона за наследството. – Списание на юридическото дружество в София, 1902, № 1, 25–41; № 3, с. 1 и сл.

ношение към сестрата, тръгнала да търси законното си наследство. Обширни размери получава порочната практика бащите да прехвърлят наследяваните имоти върху синовете си чрез крепостни или домашни предавателни актове, в резултат на което само 1% от откритите дела са спечелени от сестри и дъщери. Появяват се и бракове по сметка.

Все по-трайно критиките към закона и исканията за неговата промяна навлизат в речите на политиците, намират място в партийните и предизборните документи и програми, звучат от парламентарната трибуна. Всичко това е своеобразен резонанс от обществените настроения и нагласи за законодателни промени. От трибуната на първата сесия на X Обикновено Народно събрание (15 октомври 1899 – 23 януари 1900 г.) Петко Каравелов и подпредседателят на събранието Константин Панайодов наричат закона „зло за общините и земеделците“, защото е довел до „раздроблението на поземлената собственост“ на парчета, „распръснати по разни землища“, които не могат да се орат. Според К. Панайодов възприетите в закона принципи „не отговарят на семейния бит“ на българина.<sup>10</sup>

Прогресивнолибералната партия се обявява за „запазване на тъй наречените „семейни имоти“<sup>11</sup>. Учредителният конгрес на Българския земеделски народен съюз (БЗНС) на 28–30 декември 1899 г. формулира като една от задачите на партията „създаването на закон за неотчуждаемост на известно количество движими и недвижими имоти, нужни за поддържането на едно селско семейство“<sup>12</sup>. Година по-късно БЗНС се изказва за изменение на Закона за наследството „съгласно нравите и обичаите на народа“<sup>13</sup>. В програмата си от април 1902 г. Демократическата партия се обявява против „изкуствено създадения закон за наследството, който въпреки обичайното ни право, дава на дъщерите еднакво право за наследяване със синовете“, и настоява „да се измени законът за наследството, като се земе предвид нашето обичайно право относително наследването на земите от дъщерите и като се

<sup>10</sup> Стенографски дневници на X ОНС, I РС, кн. I. С.: ДП, 1900, с. 129, 130.

<sup>11</sup> **Николова, В., Д. Саздов.** Програми, програмни документи и устави на буржоазните партии в България 1878–1918. С.: Наука и изкуство, 1992, с. 376.

<sup>12</sup> В. „Земеделска защита“, № 3 от 1 януари 1900 г.

<sup>13</sup> Пак там, № 6 от 24 октомври 1901 г.

излиза не само от правна, но и от социално-икономическа гледна точка<sup>14</sup>.

Предстоящите парламентарни избори през 1904 г. дават нов тласък на този процес. БЗНС потвърждава намерението си за коренни промени в Закона за наследството.<sup>15</sup> Едно от решенията на Третия събор на Демократическата партия е искането „да се отмени правото на лица от женски пол да получават наследство от недвижими земеделчески имоти“<sup>16</sup>. Това искане се обосновава с мотива, че омъжената дъщеря няма принос за увеличаване на имота на бащата, както и с раздробяването на земята и сградите, което намалява тяхната стойност и затруднява експлоатирането им. Воден от същите съображения, народният представител Георги Пасарев внася във II редовна сесия (15 октомври 1904 – 31 януари 1905 г.) на XIII ОНС официално предложение за изменение на чл. 21 от закона, което предвижда наследниците от женски пол да получават 1/3 от дела на мъжките наследници, а те да имат право да изкупуват техните дялове.<sup>17</sup> Независимо от компромисния му характер и съвместяването на обичайната практика с модерното законодателство това предложение показва един от пътищата за промяна на закона.

Изменението на Закона за наследството постепенно се превръща от общоселски в национален и политически въпрос. Стремешът на политиците да говорят на езика на народа и откритият популизъм стават причина предложенията да бъдат прекалено радикални, без ясен механизъм за практическа реализация. С основание Т. Хинков отбелязва, че „повечето от препоръчаните уредби по тая материя са несполучливи“<sup>18</sup>.

В такава обществена и политическа обстановка министърът на правосъдието Константин Панайодов (18 август 1905 – 22 октомври 1906 г.) в правителството, ръководено от ген. Рачо

---

<sup>14</sup> **Николова, В., Д. Саздов.** Цит. съч., с. 208.

<sup>15</sup> Устав на БЗНС. С приложение на два правилника – за съюзния вестник и за участие на съюза в законодателните избори, Ст. Загора, 1904, 3–4.

<sup>16</sup> Програмни решения на III-й събор на Демократическата партия в България. С.: Св. София, 1904; Основни начала на Демократическата партия в България. С.: Св. София, 1903; **Николова, В., Д. Саздов.** Цит. съч., с. 260.

<sup>17</sup> Стенографски дневници на XIII ОНС, II РС, кн. 2. С.: ДП, 1905, с. 623.

<sup>18</sup> **Хинков, Т.** По наследствената част на наследниците от женски пол. – Юридически преглед, 1905, № 9, с. 574.



Петров, назначава специална комисия със задача да изработи законопроект за изменение и допълнение на някои членове от Закона за наследството. В нея влизат Хр. Павлов, д-р П. Данчев и А. Каблешков – представители на Върховния касационен съд, д-р А. Петров – главен секретар на Министерството на правосъдието, и С. С. Бобчев от академичните среди. Докладът на К. Панайодов, а също целите и съдържанието на законопроекта показват, че народнолибералният министър на правосъдието следва подхода и възприема мотивите за него на народняка д-р К. Стоилов. Както през 1896 г., така и през 1906 г. целта е да се отстранят най-острите противоречия между закона и обичайноправните норми и традиции на народа, да се премахне създадената от закона „пертурбация в съществуващите дотогава взаимни правоотношения между сънаследниците“. Въпросът за коренното преработване или за създаването на изцяло нов закон вече не стои на дневен ред. В този смисъл са и думите на министър К. Панайодов: „без да се чакат предприемането на едно коренно преглеждане и преработване на закона за наследството, налага се час по-скоро отстранението на най-очевидните несъобразности на закона с понятието на народа за правото и справедливостта“. Като такива се определят: 1) равенството на низходящите наследници от мъжки и женски пол; 2) размерът на наследствената част на съпрузите и 3) онеправдаването на онези наследници, които са спомогнали за увеличаване на имота на наследодателя.<sup>19</sup>

Подготовката на законопроекта е съпроводена от оживена професионална дискусия. Т. Хинков споделя мнението, че дори и да се узакони положението дъщерите да получават 1/2 от дела на братята си, „това пак няма да приближи закона към народните обичаи“ поради разнообразната обичайна практика в страната. Като се позовава на опита на Германия и Австрия, той предлага: 1) да се измени институтът на разполагаемата част и тя да бъде в размер, равен на стойността на 1/2 от наследствената част; 2) оценката на работната земя да се изчислява върху основата на добития чист годишен доход от нея и 3) да се забрани продажбата на наследствени имоти от бащата в полза на някого от мъжките наследници. По този начин, от една страна, се дава по-голяма

---

<sup>19</sup> Стенографски дневници на XIII ОНС, 3-та РС, кн. IV. С.: ДП, 1906, с. 226.

свобода на наследодателя да определя сам дела на наследниците си и да завещае разполагаемата си част на мъжките наследници, които са участвали в увеличаването на имота му, а от друга, се дава възможност да се прекрати незаконната практика да се лишават наследниците от женски пол от наследство.<sup>20</sup>

Необходимостта от законодателни промени е в центъра на вниманието и на Първия събор на правниците (юли 1905 г.). С. С. Бобчев изнася реферат на тема „Българската задруга и нейният юридически характер“<sup>21</sup>. Особен интерес предизвиква рефератът на Й. Фаденхехт на тема „Трябва ли да се изменят разпоредбите на Закона за наследството относително наследствената част на низходящите от женски пол“. Този проблем той разглежда и в други свои изследвания.<sup>22</sup> Йосиф Фаденхехт споделя разбирането, че равенството между мъжките и женските низходящи в наследственоправно отношение е „едно изискване на най-голяма справедливост и се намира във хармония със строя на днешното семейство“. Той обвинява министъра на правосъдието К. Панайодов, че бяга от обществената критика, и нарича проекта несправедлив, непрактичен и безполезен от аграрно-стопанско гледище. Йосиф Фаденхехт стига до извода, че поради многообразието на обичайната практика е невъзможно законодателят да определи обичаите, на които „да даде предпочитание“. По този начин той обосновава тезата, че обичайноправните норми са обективно остарели, „антикварни“ независимо от факта, че в повечето селища на България продължават да се прилагат. Затова той характе-

---

<sup>20</sup> Вж. **Хинков, Т.** По наследствената част на наследниците от женски пол. – Юридически преглед, 1905, № 9, 580–585.

<sup>21</sup> **Бобчев, С. С.** Българската задруга и нейният юридически характер. – В: Протоколи и реферати на Първия конгрес на българските юристи, държан през мес. юлий 1905 г. С.: Печатница на Бр. Пагалови, 1906, 13–44.

<sup>22</sup> **Фаденхехт, Й.** Трябва ли да се изменят разпоредбите на закона за наследството относително наследствената част на низходящите от женски пол. – В: Протоколи и реферати на Първия конгрес на българските юристи..., 253–283; Трябва ли да се изменят наредбите на закона за наследството относително наследствената част на низходящите от женски пол. – Юридически преглед, 1905, № 7, с. 454; **Фаденхехт, Й.** Трябва ли да се изменят наредбите на закона за наследството относително наследствената част на низходящите от женски пол? – Демократически преглед, 1906, № 1, 23–56; **Фаденхехт, Й.** По Закона за изменение и допълнение на някои части от закона за наследството. – Списание на юридическото дружество в София, 1905, № 6, 266–273.

ризира предложението на депутата от Балчик Георги Пасарев като „крайно несправедливо“ и лишено от всякакво основание.

В заключение Й. Фаденхехт стига до следния извод, който отразява най-пълно и ясно неговата позиция: „Нито един от доводите, които се дават у нас, не оправдава нито пълното лишаване на женските нисходящи от правото да наследват заедно с мъжките нисходящи, нито намаляването на наследствената част на първите, изобщо или само по отношение на земеделчески (непокрити имоти), когато сънаследват заедно със свои братя“. Той нарича утопия желанието да се върне „златното време на задругата“.

Предложенията, които Й. Фаденхехт прави, имат за цел запазване на принципа на равенство между низходящите наследници и по-тясното му обвързване със справедливостта: 1) родителят да може със завещателно разпореждане да предпише на низходящите наследници „един определен начин на делба и съставяне на дяловете“ под условие да се изравни неравенството на дяловете с пари, ако няма противна воля на завещателя; 2) синовете, вложили в бащиното домакинство „своя труд или пък свои приходи“, да имат право на обезщетение от масата на наследството, ако не са се отказали изрично или мълчаливо от това право; 3) право на родителя да остави в наследство цялото земеделско имение или промишлено заведение, като законната част на останалите наследници бъде изплатена в пари; 4) оценката на земеделската земя да става въз основа на средния чист годишен доход, умножен по 25.<sup>23</sup>

Отношение по реферата на Й. Фаденхехт вземат Н. Брънеков и Н. Благоев. Н. Брънеков защитава принципа на равенство между наследниците от двата пола. Анализирайки историята на обичайното право, той стига до извода, че „лошите обичаи трябва да се унищожат“<sup>24</sup>. За разлика от него Н. Благоев подкрепя предвидените промени. Той смята, че измененията в наследяването, въ-

---

<sup>23</sup> **Фаденхехт, Й.** По Закона за изменение и допълнение на някои части от закона за наследството. – Списание на юридическото дружество в София, 1905, № 6, 266–273; № 7, 295–306; № 10, 433–456; Трябва ли да се изменят наредбите на закона за наследството относително наследствената част на нисходящите от женски пол? – Демократически преглед, 1906, № 1, 23–56.

<sup>24</sup> Протоколи и реферати на Първия конгрес на българските юристи, държан през м. юлий 1905 г., с. 283.

ведени със закона от 1890 г., са направени прибързано и преждевременно и не са съобразени с народните обичаи и традиции. Н. Благоев разглежда неотчитането на приноса на синовете за увеличаване на наследството на бащата като „най-голяма несправедливост, която законът не трябва да протезира“. Той намира в браковете по сметка основание да характеризира наредбите, допускащи това, като „малко неморални“ и определя раздробяването на земята в резултат на делбата за „вредително“<sup>25</sup>.

Законопроектът е обсъден за два дни (13–14 януари 1906 г.) в рамките на първото му четене. По предложение на комисията срокът, през който съпругата получава 1/3 част от цялото наследство, е увеличен от 5 на 10 години след смъртта на мъжа ѝ (чл. 39). При второто четене депутатите от правителственото мнозинство гласуват законопроекта без всякакви изменения и допълнения.

Дебатът се води по три въпроса, очертани от практиката и формулирани от министъра на правосъдието: 1) съвместното наследяване на низходящите от мъжки и женски пол; 2) размера на наследствената част на съпрузите и 3) незачитането на приноса на наследниците, останали при наследодателя и работили заедно с него за увеличаване на масата на наследството.<sup>26</sup>

Поддръжниците на законопроекта отстояват разбирането, че законът от 1890 г. противоречи на установилия се от векове семеен бит на народа и на неговите понятия за наследственото право. В това те виждат причината за възникналите конфликти и сътресения в развитието на земеделието и на българското село.

От своя страна опонентите на правителството изразяват опасенията си, че връщането към народните обичаи може да предизвика нова пертурбация и вълнения в обществото. Те настояват да се отчете фактът, че законът е в сила повече от 15 години, и призовават колегите си да бъдат много внимателни при формулирането на всяка промяна.

Целта да се приеме такъв компромисен вариант, който да съвместява европейския принцип на равенство с обичайната норма, лишаваша дъщерята от наследство, се оказва в пряка зависимост от намирането на най-приемливата и практически приложима

<sup>25</sup> Пак там, с. 284.

<sup>26</sup> Стенографски дневници на XIII ОНС, 3-та РС, кн. VI, с. 2026.

ма формула за това. Комисията при Министерството на правосъдието възприема като такава делението на имотите на покрити и непокрити. Според министър К. Панайодов това деление се основава „на обективна мярка“, а тези две категории са „съвършено понятни на народа“ от действието на турското законодателство и са „ясни за всекиго“<sup>27</sup>. В своите критични бележки Й. Фаденхехт нарича наредбата „чудовишна“ поради нейната „несправедливост“ и „непрактичност“ и приема за по-реалистично и допустимо делението на семействата на градски и селски.<sup>28</sup> Н. Благоев, който отхвърля изцяло идеите и тезите на Й. Фаденхехт, също застъпва тази позиция и предлага предвидените изменения да важат само за женските наследници от село.<sup>29</sup>

Министърът на правосъдието К. Панайодов се противопоставя на всякакви крайни идеи и решения. Той отчита факта, че Законът за наследството вече е оставил „следа“ в правния мир, поради което не приема предложенията за пълното му отхвърляне на всяка цена. Министърът е твърдо убеден, че ако се остави правораздаването на село да се извършва според обичая, това ще „създаде една неопределеност“. Основание за подобен извод той намира във все още неизученото и некодифицирано обичайно право.<sup>30</sup>

С изменението на чл. 21 законопроекът предвижда законните деца или техните низходящи да „наследват покритите недвижими имоти и движимите, които не се считат принадлежност на земеделчeskото стопанство, без разлика на пол и по равни части...“. Що се отнася до непокритите недвижими имоти и движимите, които се смятат за принадлежност на земеделското стопанство, „когато нисходящите са от мъжки и от женски пол, тогава частта на нисходящите от мъжки пол е два пъти по-голяма от частта на нисходящите от женски пол“. Според министър К. Панайодов „равноправие не може да има там, дето няма равни за-

<sup>27</sup> Пак там, с. 2027, 2067, 2068.

<sup>28</sup> **Фаденхехт, Й.** Грябва ли да се изменят наредбите на закона за наследството относително наследствената част на нисходящите от женски пол? – Демократически преглед, 1906, № 1, с. 46.

<sup>29</sup> Протоколи и реферати на Първия конгрес на българските юристи, държан през м. юлий 1905 г., с. 284.

<sup>30</sup> Стенографски дневници на XIII ОНС, 3-та РС, кн. VI, с. 2027, 2067.

дължения“, затова мъжът трябва да има известни преимущества при наследяването дотогава, докогато „се счита глава на семейството и продължител на рода на наследодателя, до когато върху него ще лежат огромната част грижи за издържане на семейството и повинности за поддържането целостта и развитието на държавата“. Той проследява връзката между принципа на наследяване и степента на икономическо развитие в отделните държави и стига до извода, че през времето, когато икономическата сила на европейските народи е в тяхното земеделие, те „са приемали неравноправието между мъжа и жената в наследването“<sup>31</sup>.

Началото на дискусиата поставя Г. Пасарев, който се изказва в подкрепа на законопроекта и определя чл. 21 като „едно зло“. Той нарича решението на министър К. Панайодов „похвална постъпка“, като едновременно с това го призовава за повече кураж, за още една крачка напред, за пълно връщане към нормите и традициите на обичайното право.<sup>32</sup>

Предложението на Г. Пасарев да не се прави разлика между покритите и непокритите имоти, както и да се премахне определянето на имотите на принадлежащи и непринадлежащи към земеделското стопанство срещу подкрепата на Жечо Бакалов, един от противниците на правителствения законопроект.<sup>33</sup>

За разлика от тях пазарджишкият депутат Яков Матакиев намира определения от комисията критерий за разумен и оправдан предвид големите различия между селския и градския живот. Той смята, че ако за града равенството между мъжките и женските наследници е приемливо, то в селата е недопустимо, защото е несправедливо, доколкото особеностите на селския бит не са отчетени в другите закони.<sup>34</sup>

Д-р Петър Стайков, участник в обсъждането и приемането на Закона за наследството от 1890 г., също одобрява законопроекта. Според него основните причини за допуснатите слабости и недостатъци в закона се коренят в „системата на копирането“ и в „бързината“, с която е одобрен. Русенският народен представител отхвърля като неоснователно мнението на д-р В. Чернев, че

---

<sup>31</sup> Пак там, с. 2026.

<sup>32</sup> Пак там, 2028–2030.

<sup>33</sup> Пак там, с. 2032.

<sup>34</sup> Пак там, 2051–2052.

несправедливостта спрямо селското население е резултат от дейността на съдиите или адвокатите, и доказва, че тя е заложена в самия закон. От тази гледна точка той защитава идеята понятието за справедливост да се съобразява със схващанията и с традициите на народа, с неговия политически и селскостопански бит и подлага на критика опитите да се смесва справедливостта със съвременните либерални теории.<sup>35</sup>

Друг поддръжник на законопроекта е М. Милев. Съдия и адвокат с над 25-годишна практика, той посочва, че в Старозагорски окръг нито едно дело „не е решено във от съда по спогодба, съгласно с закона“, а всички спогодби и делби „са станали по стария обичай“. Според него няма друг закон, „който да е претърпял такива избикаляния“, за да се запази бащиният имот в ръцете на синовете. М. Милев насочва вниманието на колегите си към негативното отношение на съселяните спрямо сестрата, тръгнала да търси законното си наследство – отношение, формирано под влияние на селския бит и традиции. В заключение той заявява, че обичаят, нормиращ наследяването на жените, „е бил много справедлив“<sup>36</sup>.

Депутатите, които подкрепят законопроекта, виждат в него една стъпка към възстановяване на справедливостта и връщане, макар и частично, към нормите на обичайното право.

Естествено, подходът и аргументите на противниците на законопроекта – Ж. Бакалов, Т. Влайков, д-р В. Чернев и В. Нейчов, са коренно противоположни. Те декларират открито предпочитанието си към модерните, водещи принципи в европейското право. Според тях предвидените изменения на чл. 21 нарушават конституционните и естествените права на жената. Жечо Бакалов разкрива голямото разнообразие на обичайното право и призовава колегите си да обмислят добре предвидените промени в института за наследството, „за да не създадат пертурбации в обществения живот“ и да не се стигне до резултати, противни на преследваните.<sup>37</sup>

Д-р В. Чернев определя изменението на чл. 21 като неоправ-

<sup>35</sup> Пак там, с. 2047, 2049.

<sup>36</sup> Пак там, с. 2055, 2056.

<sup>37</sup> Пак там, с. 2031, 2033.

дано и несправедливо и също допуска възможността то да доведе до пертурбация в наследяването. Той споделя виждането, че не законът, а неумелото му прилагане от съдиите и адвокатите е довело до формирането на негативни нагласи в обществото. Д-р В. Чернев характеризира като „очебиюща несправедливост“ правото на наследниците от женски пол в селата да не привнасят в масата на наследството своя чеиз. Той разглежда разделянето на жените на гражданки и селянки като нарушение на чл. 257 от закона и на традициите на семейството, защото „и едните, и другите, са дъщери на един баща; и едните, и другите са сестри на едни и същи братя“. В заключение д-р В. Чернев призовава министър К. Панайодов да оттегли законопроекта в името на либералните идеи, които изповядва.<sup>38</sup> Острата и крайна позиция на Ж. Бакалов и на д-р В. Чернев е обяснима, тъй като и двамата са членове на новата Младолиберална партия, ръководена от Димитър Тончев.

Тодор Влайков не вижда никакво основание – нито от гледна точка на народния обичай, нито следвайки принципа на справедливостта, нито от стопанско гледище, „да се ограничи принципът на равноправието“. Въпреки това писателят депутат подкрепя идеята да се обезщетят синовете, допринесли със своя труд за увеличаване на имота на семейството. Той предлага още да се даде право на наследодателя чрез завещателно разпореждане „да укаже как намира за добре да се разпредели имота подир смъртта му“<sup>39</sup>.

Вълко Нейчов поставя акцент върху „моралните последици“, които законопроектът може да произведе. Народният представител от Панагюрище настоява да не се нарушава принципът на равенството, а да се постави жената наравно с мъжа. Той също отхвърля разделянето на жените на селянки и гражданки и отдава този факт на обстоятелството, че „законите се пишат в канцелариите на бекярите ергени“. В отговор на смеха на депутатите В. Нейчов съвсем сериозно заявява: „Ако един ден в тая ограда влязат жени, те щяха да искат да привнесат мъжете всичко, което са изпили или изиграли на комар“. Обобщаващата му оценка е еднозначна и безкомпромисна – „едно законодателство, което изри-

<sup>38</sup> Пак там, с. 2041, 2045, 2047.

<sup>39</sup> Пак там, 2035–2037.



ча неравенство, е законодателство, което за нашите времена е отживяло своя век<sup>40</sup>.

Опозиционните депутати отхвърлят твърденията, че законът от 1890 г. е довел до сериозни сътресения в обществото, и изказват предположението, че по-скоро измененията на чл. 21 могат да станат причина за това. Много от техните критики и аргументи се препокриват или допълват с тези на Й. Фаденхехт<sup>41</sup> и Т. Хинков<sup>42</sup>.

Наред с изменението на чл. 21 мъжките наследници получават предимство и с промяната на ал. 2 на чл. 240, която предвижда: „Нисходящите от мъжки пол, всички или някои от тях, могат да задържат за себе си дяловете на своите сънаследници от женски пол, които вече са омъжени, върху непокритите имоти, като заплатят стойността на тия дялове по оценение“. Правото на откупуване е абсолютно и не зависи от това дали имотите са делими или неделими, нито пък от техния размер. То има за цел да увеличи дела на мъжките низходящи наследници, да запази целостта на фамилното земеделско стопанство и по този начин да спре или да забави процеса на раздробяване на земеделската собственост. Все пак в търсенето на справедливост и равновесие законодателят приема, че могат да се изкупят дяловете на сънаследниците от женски пол, „които вече са омъжени“. Изискването е омъжването да е реално и да е станало преди отварянето на наследството.

Законът дава право на един или на няколко от мъжките наследници да се откажат от изкупуването на женските дялове. По същия начин законодателят подхожда и към омъжените сестри, като допуска да бъдат изкупени дяловете на всички или само на някои от тях.

Едно от важните изменения е обезщетяването на низходящите наследници за приноса им за нарастване на имуществото на

---

<sup>40</sup> Пак там, 2052–2054.

<sup>41</sup> **Фаденхехт, Й.** По Закона за изменение и допълнение на някои части от закона за наследството. – Списание на юридическото дружество в София, 1905, № 6, 266–273; № 7, 295–306; № 10, 433–456; Трябва ли да се изменят наредбите на закона за наследството относително наследствената част на нисходящите от женски пол? – Демократически преглед, 1906, № 1, 23–56.

<sup>42</sup> **Хинков, Т.** По наследствената част на наследниците от женски пол. – Юридически преглед, 1905, № 9, 574–585.

наследодателя. Член 242, ал. 2 изисква наследникът да е пълнолетен и да е спомогнал за увеличаване на стопанството „със свои средства или със свой труд“. При изчисляване на обезщетението се приспадат разходите, направени от наследодателя за него и за издръжката на семейството му. Обезщетението се извършва от останалите сънаследници при делбата, ако лицето не е било възнаградено от наследодателя по друг начин.

Нарушаването на принципа на равенството между половете налага преразглеждане на начина на определяне на дела на преживелия съпруг и в частност на майката. Дискусията е кратка и потвърждава позициите на двете основни групи.

Поддръжниците на правителството защитават тезата, че с новия проект се дават по-голям дял и сигурност на съпругата и майката. Министър К. Панайодов отстоява мнението, че е „по-ползено да бъде урегулирано справедливо положението на жената, като съпруга и майка, отколкото като дъщеря“. Той констатира много малкия дял, който получава преживелият съпруг, когато няма деца или има повече от две деца. Според него едно от достоинства на правителственото предложение е увеличаването на дела на бездетната майка, както и поощряването на жените да раждат и да отглеждат повече деца, а също и разширяването на правото на наследниците да изкупуват правата на преживелия съпруг.<sup>43</sup> Г. Пасарев смята, че реално майката е ощетена, защото не се отчита нейният труд за отглеждането на децата. С цел да се защитят интересите на децата при повторен брак на живия родител министърът предлага той да получава по-малка наследствена част, но не я конкретизира като размер.<sup>44</sup>

Опонентите на правителството виждат проблема в нарушаването на принципа на равенство между двата пола. Според Ж. Бакалов осигуряването на майката е за сметка на онеправдаването на дъщерята чрез лишаването ѝ от дела, който ѝ дава Законът за наследството. Д-р В. Чернев не вижда основателни съображения за увеличаване на частта на майката и напомня на колегите си, че съществуващото законодателство ѝ дава право на граждански иск за прехрана, както и право да търси углавна отговорност

<sup>43</sup> Стенографски дневници на XIII ОНС, 3-та РС, кн. VI, с. 2027, 2063.

<sup>44</sup> Пак там, 2028–2030.

от синовете си за това, че не се грижат за нея. Той не изключва и възможността новите текстове да станат причина за сключване на бракове по сметка на стари години с цел да се узакони една „зестра на вдовиците“, въпреки че проектът изисква петгодишен брак, който в окончателния вариант на закона е увеличен на 10 години. Д-р П. Стайков не приема обясненията на министъра на правосъдието и предлага при определяне на дела на майката при много деца съставителите на законопроекта да се обърнат към действащото до Освобождението законодателство.<sup>45</sup>

Независимо от направените бележки и предложения мнозинството одобрява без промени законопроекта на правителството. Законодателят създава по-благоприятно положение за съпругата, когато се конкурира с две деца от различен пол, отколкото при две деца от един и същ пол. Петко Венедиков<sup>46</sup>, Й. Фаденхехт<sup>47</sup> и Д. Тончев<sup>48</sup> определят това решение като нецелесъобразно. Те отбелязват също, че съображенията да се обвърже размерът на дела на преживелия съпруг не само с броя, но и с пола на низходящите наследници са неясни и немотивирани.

В хода на общата дискусия народните избраници както от единия, така и от другия лагер засягат и въпроса за задругата, за нейното място в историята и в стопанския живот на страната, за връзката ѝ с обичайното право. Всички те в една или друга степен са единодушни, че задругата като институт е изживяла своето време. Очерталите се различия са главно в два пункта: 1) относно ролята на Закона за наследството в ускоряване на процеса на нейното разпадане и 2) относно бъдещето на задругата и на обичайното право като произтичащо и свързано с нея.

Жечо Бакалов, Т. Влайков и д-р Ст. Данев отстояват тезата, че причините за изчезването на задругата като форма на стопанска организация са: новите социални и икономически условия, индивидуализмът, естественото културно и стопанско развитие

---

<sup>45</sup> Пак там, с. 2029, 2030, 2032, 2046, 2049.

<sup>46</sup> **Венедиков, П.** Система на българското наследствено право..., с. 58, 59.

<sup>47</sup> **Фаденхехт, Й.** По Закона за изменение и допълнение на някои части от закона за наследството. – Списание на юридическото дружество в София, 1905, № 10, с. 444.

<sup>48</sup> **Тончев, Д.** Коментар върху закона за наследството, т. 1, с. 303.

на обществото.<sup>49</sup> Гледната точка и изводите на тримата депутати съвпадат с оценките на известни учени и политици като Ив. Ев. Гешов<sup>50</sup>, С. С. Бобчев<sup>51</sup> и Й. Фаденхехт.<sup>52</sup>

Министър К. Панайодов и поддръжниците му са на мнение, че „най-силен удар“ върху задругата е нанесъл Законът за наследство.<sup>53</sup>

Законът за изменение и допълнение на някои членове от закона за наследство създава нов режим на наследяване за низходящите наследници. Намалява се частта на наследниците от женски пол, „без обаче да се възстанови изцяло старото обичайно право и положение“<sup>54</sup>, както отбелязва П. Венедиков. Той определя новата редакция на чл. 21 като компромис, резултат от „стълкновението между народното схващане, което изключва дъщерите от наследство, и римската норма на чл. 21“<sup>55</sup>.

Редица изследователи подлагат на критика узаконения компромис. Според С. С. Бобчев „всички тези нови наредби не удовлетвориха достатъчно нуждите, от които бяха извикани, нито пък внесоха дирената справедливост“. Затова той призовава „да се направи нещо по-разумно и по-целесъобразно от съществуещото“<sup>56</sup>. Още по-остра е оценката на Й. Фаденхехт. Той смята, че новата редакция на чл. 21 може да послужи като „образец на непрактикабилно законоположение“. По думите му новелата от 1906 г. доказва, че „ако сляпото копиране на чужди законодателства е грешка, още по-голяма грешка е да се оригиналничи дилетантски в законодателството“<sup>57</sup>.

---

<sup>49</sup> Стенографски дневници на XIII ОНС, 3-та РС, кн. VI, с. 2034, 2035, 2038.

<sup>50</sup> **Гешов, Ив.** Задругата в Западна България. – В: Думи и дела. Финансови и економически студии. С.: Ив. Г. Говедаров и сие, 1899, с. 91.

<sup>51</sup> **Бобчев, С. С.** Какво е направено у нас за изучаване на обичайното право. – Юридически преглед, 1893, № 7, с. 301.

<sup>52</sup> **Фаденхехт, Й.** Трябва ли да се изменят наредбите на закона за наследство относително наследствената част на нисходящите от женски пол. – Юридически преглед, 1905, № 7, с. 454.

<sup>53</sup> Стенографски дневници на XIII ОНС, 3-та РС, кн. VI, с. 2029, 2049, 2062.

<sup>54</sup> **Венедиков, П.** Бележки върху чеиза и зестрата по действащото право у нас. – Юридически архив, 1934, № 6, с. 498.

<sup>55</sup> **Венедиков, П.** Система на българското наследствено право..., с. 232.

<sup>56</sup> **Бобчев, С. С.** Нашата законодателна 1906 година. – Юридически преглед, 1907, № 1, с. 5.

<sup>57</sup> **Фаденхехт, Й.** По Закона за изменение и допълнение на някои части от закона за наследство. – Списание на юридическото дружество в София, 1905,

Подобно е отношението към закона и на съвременните автори. Михаил Андреев също отбелязва, че „избраният път за решаване на несъответствието на рецепираното писано право с особеностите на българския бит е бил твърде формалистичен и несъвършен“. Това му дава право да окачестви опита за промени като „несполучлив“<sup>58</sup>. Мария Манолова подчертава, че компромисното решение „не е могло да избегне всички онези несъвършенства“, които законът е показал при прилагането му.<sup>59</sup> От своя страна Д. Токушев смята, че с направения компромис, „без да се установи абсолютното равенство между наследниците, независимо от техния пол, законодателят въвежда относителна справедливост“<sup>60</sup>.

Действително от гледна точка на развитието на европейската правна теория и практика измененията и допълненията на Закона за наследството представляват безспорно едно връщане назад. Обаче от позициите на социално-икономическата реалност в страната по това време те са един опит да се отговори на нуждите на земеделието, на разбиранията на народа за семеен бит и справедливост.

Приетият компромисен вариант не само не преодолява недостатъците на стария закон, проявили се в годините на неговото действие, но съвсем естествено поражда нови проблеми и трудности. Въпреки това след 1906 г. законодателят не прави опити да измени Закона за наследството или да изработи изцяло нов закон.

Законът за наследството остава в историята на българското законодателство след Освобождението като закона, в който най-силно се чувства влиянието на обичайното право. За това в най-голяма степен допринасят измененията и допълненията, направени в него през 1906 година.

---

№ 7, с. 298; № 10, с. 456; Трябва ли да се изменят наредбите на закона за наследството относително наследствената част на нисходящите от женски пол? – Демократически преглед, 1906, № 1, 23–56.

<sup>58</sup> Андреев, М. История на българската буржоазна държава и право 1878–1917. С.: Софи-Р, 1993, с. 219.

<sup>59</sup> Манолова, М. История на държавата и правото. Трета българска държава 1878–1944. С.: Ciela Soft and publ., 2001, с. 177.

<sup>60</sup> Токушев, Д. История на новобългарската държава и право 1878–1944. С.: Сиби, 2001, с. 185.